

KAARE RÜBNER JØRGENSEN

Paulus Helie og Peder Månsson

To 1500-tals oversættere af Erasmus' "Institutio principis Christiani"

I maj 1516 udgik fra Johannes Frobens trykkeri i Basel et skrift, der skulle vise sig at blive et hovedværk inden for den pædagogiske og politiske litteratur. Skriftet hed *Institutio principis Christiani* — den kristne fyrstes opdragelse og uddannelse — og var forfattet af Erasmus af Rotterdam, humanisten over alle humanister. Det var dediceret til den 16-årige spanske kong Carlos I (senere kejser Karl V) og nåede hurtigt almen udbredelse og berømmelse for dets forening af Christi lære og antikkens filosofi.

Også til Norden nåede skriftet. Den danske humanist og karmeliterprovincial Paulus Helie oversatte det til dansk i 1521. Han dedicerede sit arbejde til Christiern II og foretog senere en bearbejdelse af sin oversættelse, som med en dedikation til rigsrådet, adelen og alle stænder blev trykt i august 1534. Samtidig oversatte Vadstenamunken Peder Månsson, der var forstander for Birgittas hus i Rom 1508–1524, Erasmus' skrift til svensk.

Eksistensen af to, nogenlunde samtidige, oversættelser har været overset af nordiske sprog- og litteraturhistorikere. Ingen i Sverige har været opmærksom på den danske oversættelse og ingen i Danmark på den svenske. Derfor har heller ingen sammenlignet Helie's og Månssons oversættelser for at undersøge, hvorledes de har oversat de samme Erasmusord og -vendinger samt formidlet hans klassiske univers til et nordisk publikum. Danske forskere har desuden interesseret sig mere for omstændighederne omkring Helie's oversættelse end for selve hans gengivelse, idet vi kun i kommentarbindet til hans samlede skrifter kan finde ansatser til noget, der ligner sproglig analyse. Da kommentatorernes bemærkninger ofte er ledsaget af vurderinger af negativ art, synes den samlede bedømmelse af Helie's oversættelse ikke at være særlig positiv — set fra et sprogligt synspunkt. Det har

derimod vurderingen af Månssons gengivelse været, for dens elegante og kraftfulde sprog er ofte blevet rost og berømmet af svenske litteraturhistorikere. Men det skyldes måske, at ingen har foretaget en grundigere sammenligning af hans oversættelse med Erasmus' skrift.

I det følgende vil jeg først beskæftige mig med Helie's oversættelse. Jeg vil konferere den med Erasmus' tekst og med udvalgte eksempler illustrere de sproglige, retoriske, stilistiske og kommunikative principper, han har lagt til grund for sin fordanskning. Herefter vil jeg undersøge Månssons gengivelse og sammenligne den med Erasmus' original og Helie's danske oversættelse. Denne sammenligning har imidlertid givet et ganske uforudset resultat, som jeg ikke vil røbe nu. Blot vil jeg sige, at den viser, at de intellektuelle relationer mellem Danmark og Sverige på ingen måde blev afbrudt, da Sverige trådte ud af den nordiske union i 1523.

1. Erasmus og Paulus Helie

Paulus Helie's oversættelse 1521 er bevaret i manuskriptet Ny kgl. Samling 247 4to.¹ Det er et papirmanuskript på 131 blade, af hvilke blad 7 dog mangler i dag. Teksten er skrevet med yngre gotisk kursiv og har ganske få abbreviaturer, mens overskrifter og indledningsord til de enkelte afsnit samt syv afsluttende linier, der på latin giver oplysning om skriftets forfatter og oversætter, er med gotisk fraktur. Disse overskrifter er med en enkelt undtagelse rubriceret. Det røde blæk er endvidere anvendt for at markere afsnittenes begyndelsesord og visse personnavne i teksten samt brugt som udfyldning af sætningernes begyndelsesbogstav. Selv om skriveren har foretaget talrige rettelser under indskrivningen og Helie selv med sin letlæselige humanistiske kursivskrift har tilføjet flere i marginen, giver det sirlige og omhyggelige skriftpræg med de mange rubriceringer indtryk af, at det bevarede

Følgende forkortelser er benyttet:

E: Erasmus von Rotterdam, *Ausgewählte Schriften* 5, ed. W. Welzig, Darmstadt 1968.

PH 1-7: *Skrifter af Paulus Helie I-VII*, ed. P. Severinsen e.a., Kbh. 1932-1948.

PM: *Peder Månssons Skrifter på svenska*, ed. R. Geete, Samlingar utg. af Svenska Fornskrift-sällskapet, häft 143, Sth. 1913-16.

Desuden er følgende Erasmus-udgaver konsulteret: Basileae apud Io. Frobenium, maio 1516, Basileae apud Io. Frobenium, iulio 1518, Coloniae apud Eucharium Ceruicornum, ianuario 1525.

Henvisninger til Helie's og Månssons oversættelser er anført med side og linie, således at det første tal angiver siden, de sidste linierne (fx. 00/00-00).

¹ Trykt: PH 1, 3-159 med tekstkritik 285-291 og kommentarer PH 7, 3-16.

manuskript er en renskrift, ikke som mange har ment en kladde eller et udkast.²

Om baggrunden for oversættelsen fortæller Helie i forordet, der er dateret 24. januar 1522:

Eders naade sende meg ij aar forledhen met hederlig mand doctore Alexandro dægghen i Roeskilde, en bog, bedendis ... at jeg samme bog schwulle wdsætte paa danske, effther myn formwe, hwilket jeg oc begynthe ... Men dhen tid jeg fornãm, at samme bog haffde stoor umage, oc enghen frukt, thi at hwn meer lærde at gøre synd, en at bedre ... oc for di war hun icke wærd at vdsættis paa danske, Thi forholt jeg dhen wnyttige umage, saa lenghe, jeg haffde ydermere talet met edhers naade dher om, Dess i mellom kom meg then bog i sind. dher doctor Erasmus Rotherodam haffde dictid ... Thi sagde mith sind meg, at jegh jnghen ting kunne gøre bedhre, ffor then troo oc kertlighed jeg wor myn konghe. oc mith fæderne land pligtig, æn wd sætthe samme bog paa danske (PH 1, 5/8–6/26)

Inden for forskningen har der været en lang diskussion om, hvilken bog det var, Christiern II ønskede, Paulus Helie skulle oversætte. Et bud, fremsat af Christian Olivarius i 1741, har været Niccolò Machiavelli's *Il Principe*,³ et andet, lanceret af den norske kirkehistoriker Kristen Valkner i 1963, Martin Luthers *An den Christlichen Adel deutscher Nation*.⁴ Begge forslag har haft sine tilhængere, men da Helie modtog den bog, han skulle oversætte, inden de to skrifter udkom på tryk, er disse bud umulige.⁵ Man kunne da også nemt komme i tanker om mange andre skrifter, som kongen kunne være interesseret i blev

² Fx. J.O. Andersen, *Paulus Helie*, Kbh. 1936, 118–120. Karakteren af skriverens fejlskrivninger viser desuden, at han har skrevet efter forlæg, ikke efter diktat, som kommentarbindet, PH 7, 4, nævner som en mulighed.

³ C. Olivarius, *De vita & scriptis Pauli Eliæ Carmelitæ*, Kbh. 1741, 48.

⁴ K. Valkner, *Paulus Helie og Christiern II*, Oslo 1963, 16–18.

⁵ Machiavelli's skrift blev først trykt på italiensk i 1532 og på latin i 1560, A. Gerber, *Niccolò Machiavelli, Die Handschriften, Ausgaben und Übersetzungen seiner Werke im 16. und 17. Jahrhundert III*, Gotha 1913, 60, 65–66, cf. G. Torresin, 'Un episodio della fortuna del Machiavelli in Danimarca', *Revue Romane* VIII.1, 1973, 305–7. Flere har derfor ment, at Christiern II skulle have haft en håndskreven latinsk oversættelse af *Il Principe*, som han kunne låne Helie, men det er en søgt måde at få en i luften frit flyvende teori til at passe. Alle kendte *Il Principe*-håndskrifter før 1532 er iøvrigt på italiensk. Luthers skrift udkom på tryk i august 1520, *D. Martin Luthers Werke* 6, Weimar 1888/1966, 392. For at få sin teori til at passe må Valkner ikke kun forkaste den explicite datering i Helie's forord, men også konstruere et begivenhedsforløb, der hviler på forkerte eller tvivlsomme præmisser, cf. E. Sjøbergs rec. i *Historisk Tidsskrift* (da.) 12.3, 1968, 306, og B. Ahlberg, 'Luther i Norden', in: C.-G. Andrén (ed.), *Reformationen i Norden*, Lund 1973, 28–29.

oversat til dansk, men enhver diskussion herom er og bliver ren spekulation. Vi må altså nøjes med at konstatere, at Helie ikke mente det umagen værd at oversætte det modtagne skrift, hvorfor han i stedet gav sig til at fordanske Erasmus' *Institutio*, for den var i *sanhed saa christelig. at jnhet kan meer bekomme en cristen konge, en widhe oc læsse samme bog* (PH 1, 6/9–12). Efter hans mening var den, skønt skrevet af Erasmus, *digtid aff then Helliand* (PH 1, 6/16).

Selv om der næppe kan herske tvivl om, at det bevarede manuskript var tiltænkt Christiern II, er det usikkert, om Helie nogensinde fik overrakt kongen sin oversættelse. Allerede i sommeren 1522 mistede han kongens nåde og forlod af frygt for sit liv Sjælland. Han drog til Jylland og kom i kontakt med de oprørske rigsråder, som overtalte ham til at blive deres pennefører. Hvad og hvor meget han fik skrevet mod kongen, er uklart, men meget tyder på, at det var ham, der udarbejdede den lange klagefortegnelse, som indledte Frederik I's håndfæstning i 1523. Efter tronskiftet vendte han tilbage til Sjælland, men fortrød snart sin deltagelse i oprøret, for det førte efter hans mening ikke til større social og politisk retfærdighed. Bedre blev det ikke, da lutheranismen fra 1526 begyndte at vise sig i Danmark. Mere og mere af hans tid blev da brugt på at bekæmpe "den lutherske slanges gift" — i tale og på prent, i Danmark og i Sverige. Erasmusoversættelsen var lagt væk, men ikke glemt. Under den kongeløse tid efter Frederik I's død 1533 tog han den frem igen og rettede den sprogligt igennem; drøftede den derpå med biskopelekt Joachim Rønnow i Roskilde og fik denne til at bekoste en trykning. I oktober 1534 udkom da hans oversættelse fra Hans Ræffs trykkeri i Roskilde.⁶

Sammenlignes den trykte oversættelse med håndskriftteksten fra 1521, kan man konstatere talrige sproglige ændringer. De er dog ikke resultat af en ny kollation med den latinske original, men en følge af, at Helie i 1534 har bearbejdet sin kladde, der undertiden i sine formuleringer må have ligget tættere på Erasmus' original end den i dag kendte håndskrifttekst. Desuden vidner de sproglige rettelser om, at han i de forløbne tolv-tretten år er blevet mere fortrolig med det danske sprog på skrift. Fundamentalt er der dog trods de mange ændringer tale om den samme oversættelse i håndskriftet fra 1521 og i trykket fra 1534.

Erasmus' tekst har ikke været helt nem at oversætte. Det skyldtes

⁶ L. Nielsen, *Dansk Bibliografi 1482–1550*, Kbh. 1919/1994, 33–34 nr. 63. Trykt: PH 5, 93–256 med tekstkritik 330–332 og kommentarer PH 7, 140–143.

ikke kun Erasmus' retoriske stil, som kun vanskeligt lod sig gengive på dansk, men ligeså meget hans græske citater, hans klassiske ord og udtryk og hans mange referencer og hentydninger til forhold i antikken. Få i Danmark forstod disse og færre de græske citater. I forordet til oversættelsen 1521 undskylder Helie da også sin gengivelse med disse bemærkninger:

Haffwer jeg oc syndhet mod god danske i thenne bog, dha schal oc dhet meg mildelige for ladis, baade fordi at danske ær icke saare beqwem. til at wdlægge andre maal, oc jeg haffwer aff barndom wærid i closther, oc føye omgang haftt met them dher aff kwnst tale kwnne, aff hwilke jeg schulle haffwe lærth konstelig snak. oc mærkelig taall effther danske maals eyedom, Dog at stoar hast war oc en sag. for hwilken jeg kwnne hwerkin renlige wdscriffwet, heller oc sætthet. wdi dhe skicke oc pynthe dher alting burdhe at staa, Meeninghen hobes meg at jeg haffwer icke for glæmd, dog at alle ord haffwe icke dhen ære dhem burde (PH 1, 7/29-8/10)

Undskyldninger af denne art er konventionelle i tidens litteratur og skal næppe tages for pålydende. Om Helie har syndet mod, hvad der var godt dansk i begyndelsen af 1500-tallet, tør jeg ikke udtale mig om, blot vil jeg mene, at det først kan afgøres efter en nærmere analyse af hans oversættelse.

Ser vi først på ordene, kan man konstatere, at *respublica* gengives dels med *riige*, undertiden *land oc riige*, dels — og det er det hyppigste — med *menigheed*; *patria* med *fædherne land, land oc riighe* eller *menigheed*; *imperium* med *magt, kongedømme, keyseredømme* eller *land oc riige*; *imperator* med *keyser oc konge*; *princeps* med *første, herre oc første*, hyppigst dog med *konge*; *ensor* med *domer*; *quaestor* med *een andhen rig mand*; *paterfamilias* med *boomand*; *plebeius* med *bonde oc borgere*; *magistratus* med *æmbitzmand* eller *høffwitzmand*, et enkelt sted dog med *borgemester*. Desuden bliver *philosophus* til *god oc lærd, wiisdoms ælsker* eller *elskerman*; *athleta* til *kæmpe*; *aerarium* og *fiscus* til *fadebur*; *syngraphae* til *breff oc hanscriffther*; *apophthegmata* til *ord og lanista* og *bestiarius*, der begge stammer fra gladiatornes verden, til *kødmaangher*. Erasmus' klassiske *lotus est* ("badet") om dåbshandlingen gengives jordnært med *ær døpt* og *olimpicum certamen* med *dhen strid som mand kaller olympiachum certamen*, mens *democratia Romanorum et Atheniensium*, som næppe har sagt Christiern II ret meget, blot oversættes med *Rom oc Athen*. Desuden må Helie omskrive Erasmus' afsnit om *hieroglyphi*, for at kongen og hvem der ellers skulle være

hans læsere kunne forstå disse billedtegners moralsk didaktiske symbolværdi. Et af hieroglyftegnene forestillede en *hippopotamus*, som Erasmus oplyser var et *animal efferum et noxium* ("et vildt og skadeligt dyr"). Om Helie har kendt en flodhest, er tvivlsomt, men uden betydning for der fandtes intet ord for dette dyr på dansk i 1500-tallet.⁷ Han kunne derfor have gjort det samme, som han gjorde med de olympiske lege, men har valgt at springe ordet over og blot med *eeth grwmpst dyr* gengive Erasmus' forklaring. Denne ordoversigt, der sagtens kunne være udvidet, viser, at Helie har forstået Erasmus' klassiske latin og valgt ord, der var umiddelbart forståelige for danske læsere.

Om Helie også har forstået Erasmus' græske ord og citater, er vanskeligere at afgøre, for der er intet skrevet på græsk i hans oversættelse. Forklaringen herpå behøver imidlertid ikke at være manglende græskkundskaber, for da Erasmus normalt lader sine græske citater følge af latinske oversættelser, kan der jo være en vis ræson i at udelade dem, når ens læsere ikke kunne græsk. Man må derfor alene se på de ord, Erasmus ikke oversætter. Helie kender således og kan oversætte Homers *δημόβορος βασιλεύς* (*æn røffwere som slwgher sit eghet folk*, egl.: "en konge der æder sit folk"), men undlader (af stilistiske grunde?) at oversætte *καὶ ἀκίνητοι* ("og uforanderlige") og *ἐκ διαμέτρου* ("modsat").⁸ Da eksemplerne er så få, må man vist opgive at udtale sig om hans kendskab til græsk.⁹

Ser vi dernæst på Erasmus' klassiske referencer og udtryk, kan det konstateres, at de undertiden er oversat til begreber og fænomener, der var alment kendte for datidens danskere. Nogle eksempler:

E 138: *Si torques, si sceptrum, si purpura, si satellitium Regem faciunt, quid tandem vetat pro Regibus haberi tragoediarum histriones, qui iisdem ornati prodeunt in scenam?*

("Hvis halskæde, scepter, purpur, følge gør en konge, hvad forbyder da at tage tragedieskuespillere til konger, som i samme udsmykning træder frem på scenen.")

⁷ *Ordbog over det danske Sprog* 4, Kbh. 1922/1975, 1206. I Job 40.10 optræder ganske vist en flodhest, men såvel i Vulgata som i ældre danske bibeloversættelser benævnes den *behemoth*, der på hebraisk blot betyder et krybende dyr.

⁸ PH 1, 51/23, 23/3, 44/32, E 178, 132, 166.

⁹ Kommentatorerne mener også, at han med oversættelsen *the som skulle skicke low oc ræth* må have forstået Platons *νομοφύλαξ* ("lovenes vogter"), da det ikke er oversat af Erasmus, PH 7, 14, cf. PH 1, 131/5-6. Men det er forkert, for i de tre udgaver, jeg har konsulteret, hedder det *νομοφύλακας, hoc est, eos qui servandis legibus praefecti sunt* ("lovenes vogtere, dvs. dem der er sat til at opretholde lovene").

PH 1, 26/20–24: *Ær det saa at gwld kædhe, spijer, purpur, klede, oc mange swenne, gøre een til konghe hwi haffwe wii ick fastelaghens gække til kongher som ofte komme fram i leeg wdsnickede met saadan kledeboen.*

E 160: *ii pejore loco cives habent liberos, quam vulgus empta jumenta, aut lanistae sua mancipia.*

(“de behandler frie borgere værre end menigmand deres købte dyr eller gladiatorejerne deres slaver.”)

PH 1, 39/32–40/2: *dhe bruge frij borghere møghet slemmere, een meenighe folk dheris træle, heller een kødmaanghere dhæt fææ han slakter.*¹⁰

E 244: *Et tamen si quid in horum gestis inciderit dignum bono Principe, id curabis ceu gemmam e sterquilinio colligere.*

(“Men om der i deres gerninger skulle indtræffe noget, værdigt for den gode fyrste, skal du sørge for at samle det op fra møddingen som var det en ædelsten.”)

PH 1, 92/5–8: *Mæn kommer dher noghet ffaare i blanth dheris gerningher, som een god konge staar well, dhæt schalt thw till hobe sancke. ligherwüs som dw leethe margarither aff skaren oc dræck.*

E 268: *Tyrannidem sapit, imo sycophanticum est, ita tractare plebem, ut immanem aliquam belluam tractare solent bestiarum, quibus id in primis studio est, ut observent, quibus rebus deliniatur, aut irritetur, deinde utcumque commodum videtur commovent, aut demulcent, ut graviter dictum est a Platone.*

(“Han ved, det er tyrannisk eller snarere bedragerisk at behandle folk, som gladiatorerne plejer at behandle et stort vilddyr, for at de først og fremmest kan koncentrere sig om, hvad der beroliger eller ophidser det, for dernæst at afgøre om det er passende enten at tirre det eller at klappe det kærligt, som Platon så rigtigt har sagt.”)

PH 1, 106/18–24: *Dhæt ær tyranne stycker oc wredeligt at tratthere saa*

¹⁰ Kommentatorerne, PH 7, 8 mener ikke, at Helie har kendt ordet *lanista*, der også hos Peder Laale er gengivet med “slægter”, men da Helie’s bekendt Christiern Pedersen i sin Pariserudgave af Laales ordsprog gør opmærksom på fejlen, er jeg ikke sikker på, at de har ret, *Danmarks gamle ordsprog*, ed. I. Kjær og E. Petersen, Kbh. 1979, I: I, 94 nr. 572, I: II, 582 nr. 570.

sijth folk, som kødmaangere traktere øxn oc kør, hwilke dher icke annet gøre æn først offwer see hwore dhe kwnne lockis. heller oc rædhis. oc sidhen effther som dhem tyckir got at wære. dha smigre dhe oc liske med them. heller oc ærre dhem. som merkelige ær sagt. aff Platone.

Kommentarbindet kritiserer normalt sådanne oversættelser, men bortset fra den sidste, der er en konsekvens af hans egen tidligere valgte metafor ("slagter" i stedet for "gladiator"), forekommer de rimelige fornuftige, når vi tænker på, at læserne ikke har været fortrolige med de klassiske begreber og fænomener.¹¹

Undersøger vi herefter Helie's almene klassiske viden, viser hans tilføjelser, at den vist ikke har været så ringe endda. Af oldtidsforfatternes skrifter har han kendskab til indholdet af Aristoteles' *Politica*,¹² Xenophons *Oeconomicus* og *Cyropaedia*,¹³ Plutarchs *Apophthegmata* og *Moralia*.¹⁴ Om han også har læst Platon, Cicero og Seneca kan ikke afgøres på grundlag af hans oversættelse, men det må anses for sikkert, at han har læst de latinske forfattere.¹⁵ Mere tvivlsom er Platon, for en reference til *Respublica* opfatter han fejlagtigt som en bibelhenvisning.¹⁶

¹¹ Brugen af ordet *margarither* synes i øvrigt at være bibelskinspireret, cf. Matt. 7.6: *neque mittatis margaritas vestras ante porcos* ("I skal ikke kaste jeres perler for svin").

¹² PH 1, 44/7–9: *aristoniles han scriffwer i then bog som ær dictid om meenighedz regementhe*, 91/9–10: *aff Aristolilis stadz regementhe som kallis politica*, E 166: *Aristoteles in libris Politicis* og 242: *Ex Politicis Aristotelis*.

¹³ PH 1, 57/27: *Som Zenophon scriffwer i syn regementis bog*, 105/26–27: *Som Zenophon sjer wdi Cijri kongis opfødelse*, E 188: *Xenophon in Oeconomico libello scribit*, 266: *docuit Xenophon in Institutione Cyri*.

¹⁴ PH 1, 90/31–32: *Plutarchi wiisdoms tale oc desligest seeder oc leffnid*, E 242: *Plutarchi Apophthegmata, deinde Moralia*.

¹⁵ I den senere *Chronicon Skibyense* er der omkring 180 citater fra oldtidsforfatterne, heraf alene ca. 75 fra Cicero, K. Rübner Jørgensen, 'Humanistiske træk i Paulus Helie's "Chronicon Skibyense"', *Danmark og Europa i senmiddelalderen*, ed. P. Ingesman og B. Poulsen, Århus 2000, 288.

¹⁶ E 172: *Idem alio in loco, crudelem ac rapacem Principem leonem appellat, et alibi minatur pastoribus, qui pascere semet ipsos, neque gregis ullam haberent curam, Principes sentiens, qui sibi gerunt imperium*. ("Den samme kalder et andet sted en grusom og røverisk fyrste en løve og truer ellers de hyrder, som fodrer sig selv og ikke bekymrer sig om hjorden. Dermed mener han de fyrster, som udøver deres embede til egen fordel"). PH 1, 48/21–25: *Den samme propheta eet andhet sted kallir han een grum oc gerig konge een løije, oc straffer han oc de hyrder som fødte seg selffue oc skøtte hiorden inthet, meenindis dher met de konger som regere seg selffue till gagens*. I 1534-udgaven er misforståelsen helt eksplicit: *Samme Ezechiel prophett paa eett andett sted kalder een grum oc gyrig konge, een løwe, oc straffer hand oc alle hyrder, som føde seg selffue oc glemme hiorden, meenendis ther mett alle the konger oc forstandere, som regeere seg selffue till gaffn*. PH 5, 141/9–13, der tilmed som marginalglosse angiver *Ezechielis xix*.

Går vi til de klassiske sagn, personer og fænomener, ved han naturligvis, at musen reddede løven *aff siith fengsill*,¹⁷ men også at Phaethon *wille wære soolens køreswend*,¹⁸ at Polyphemos var *den een øgedhe kemppe*,¹⁹ at Kirke var en troldkvinde,²⁰ at de olympiske lege fandt sted hvert fjerde år,²¹ og at Sparta var en by i Grækenland.²² Desuden er han klar over, at Erasmus' Iulius er Julius Caesar, og at M. Antonius Pius er Marcus Antonius Pius.²³ Om han har vidst, at slaverne stod på en sten, når de blev solgt, er uklart, men i 1534 ved han i hvert fald, at auktionen fandt sted på torvet.²⁴ Endvidere er det usikkert, om det skyldes uvidenhed, når han undertiden forbigår Erasmus' klassiske referencer. Et eksempel er Platons hulebillede,²⁵ et andet Jupiters tilnavn Xenios.²⁶ Jupiter er dog nævnt og i 1534-udgaven med den forklarende tilføjelse, at han i oldtiden *agtedis for een gud*.²⁷

Forklarende tilføjelser er ikke ualmindelige i hans oversættelse. Således oplyser han, at fysikken *er om natwrlige tingest* og at dialektikken, som han kalder logikken, *ær dhen konst dher disputerir*.²⁸ På tilsvarende måde tilføjer han denne supplerende forklaring om astrologi og alkymi: *Dhen første dømmer om tillkommendis ting effther hemmell tegen, oc dhen andhen till at gøre gwld aff andhen malem*.²⁹ Og ved omtalen af

¹⁷ PH 1, 19/7, E 126: *de leone muris beneficio vicissim servato* ("om løven som til gengæld blev reddet af musens velgerning").

¹⁸ PH 1, 19/24-25, E 128: *Phaetontis fabulam* ("Phaetons fabel").

¹⁹ PH 1, 19/31, ikke omtalt af E 128.

²⁰ PH 1, 62/16-17: *om alle dhine wundersotte wendhis met Circes troldom till asen oc swin*, E 196: *si quis omneis homines, quos tuos vocas, Circes arte vertat in sues aut asinos* ("hvis en ved at bruge Kirke's kunst forandrer alle de mennesker, du kalder dine, til svin eller æsler").

²¹ Fremgår af ændringen af *Olympicum certamen* til *olympiachum certamen*, E 204, PH 1, 67/30.

²² PH 1, 146/13 med tilføjelsen: *Sparta war een stad saa kallet*, cf. E 334.

²³ PH 1, 27/31, 116/30-31, E 140, 284.

²⁴ PH 1, 66/19: *een træll som ær køpt aff een steen*, PH 5, 159/30-31: *een træll som er køpt aff een steen paa torget*, E 202: *mancipium de lapide (ut ajunt) emptum* ("en slave købt fra stenen, som man siger").

²⁵ PH 1, 21/3-5: *En stor paarth aff menighe folk haffwe falske meninger, oc meer da vndre de paa werdsins skwgger oc spøgilsse, æn paa dhet som sandelig ær*. E 130: *Magna pars multitudinis falsis ducitur opinionibus, nec secus atque hi, qui in specu Platónico vincti desident, inanes rerum umbras pro veris rebus admirantur* ("En stor del af mængden er ledet af falske meninger, ikke anderledes end de, som sidder lænket nede i Platons hule og betragter tingenes tomme skygger som de virkelige ting").

²⁶ PH 1, 114/15-16, E 280.

²⁷ PH 5, 209/19.

²⁸ PH 1, 23/29, 69/21, E 134, 208.

²⁹ PH 1, 151/18-20, E 344.

herskernes statuer og billeder, som kan være udtryk for smiger, har han tilføjet de her ikke-kursiverede informationer:

PH 1, 85/26–86/2: *Saa smigrede Appelles for Alexandro Magno, dhen tid hand malede hans beelede oc i beeledens hand byungne ild, ligerwiiss som hans makt haffde wærith saa staar, at hwn haffde wærid offwer ild oc elementher, Oc Octavius keysere glæddis at han kunne malis effther Appolinis beelede, som wor een affgwd, Stoorre beelede som offwer gaar menniskens hoyheed, høre oc till dhet smigher.*³⁰

Andre steder tilføjer han ord for at tydeliggøre Erasmus' tanker:

E 146: *Quod in aliis error est, in Principe flagitium est.*
 ("Hvad hos andre er en fejl, er hos fyrsten en skændsel.")

PH 1, 32/16–18: *fordi dhet som ær andre een lidhen wilfarilse, dhet ær deg een stoor synd.*

Eller giver hans fremstilling en drejning, der gør den mere kristen:

E 132: *Ostendatur aliud esse voluptatis genus, quod sincerum ac perpetuum in omnem usque vitam homini duret.*
 ("Der skal vises en anden art fornøjelse, som ufordærvet og bestandig varer i hele menneskets liv.")

PH 1, 21/28–31: *ffordi da schal hanum settis faare een andhen lyst, som er ewig oc framtwrinde, baade i dhette leffnid oc saa i dhet ewige lifff.*

Enkelte af hans tilføjelser vidner tillige om fortrolighed med den nyere historie. Således ved han, at Erasmus' Carolus er hertug Karl (den Dristige), og at den skotske kong Jacob var gift med den engelske konges datter.³¹ Ud over dette oplyser han i forordet 1521, at han har

³⁰ E 234: *Sic Alexandro Magno adulatus est Apelles, pingens eum fulmen manu torquentem. Et Octavius Apollinis effigie pingi gaudebat. Eodem pertinent immanes Colossi, quos olim Imperatoribus erigebant, supra modum humanae magnitudinis* ("Således smigrede Apelles Alexander den Store, når han malede ham med en tordenkile. Og Octavius glædede sig over at være malet som Apollon. Det samme gælder de enorme kolosstatuer, større end den menneskelige højde, som de engang rejste for kejserne.")

³¹ PH 1, 111/19: *sidhen hertig Karl war død, 140/9–12: Mæn hwad gagnede giffthermaall mellom konge Jacob aff Skotland. oc kongens dotther aff Ængeland, dhet kunne icke fortaghet at han skwille ey i fiende wise fare ind i Ængeland, E 276: a morte*

hørt om en fransk og en tysk oversættelse af Erasmus' skrift.³²

Erasmus tekst er som alt, hvad han har skrevet, stærkt retorisk i sin stil. Undertiden følger Helie Erasmus, undertiden gør han det ikke. Eksempler på det første er:

E 220: *Aristoteles in Politicis suis, quid tandem exigit a Principe vir Ethnicus? num Nerei formam, aut Milonis vires, num Maximini proceritatem, num Tantali talenta?*

("Hvad krævede den hedenske mand Aristoteles i sin Statsforfatning endvidere af en fyrste? Mon Nereus' skikkelse eller Milon's kræfter, mon Maximinus' højde, mon Tantalus' rigdom?")

PH 1, 77/4-8: *Hwor dan wil Aristotiles i sijn regementhis bøgher at een herre skall wære oc een konge, Jcke will han at han skall haffwe Nerei deylighed. icke Milonis styrke. icke Maximini høyhed. icke Tantali rigdom.*

E 276: *Alios juvabit liberalitate, alios favore sublevabit, alios afflictos auctoritate sua liberabit, nonnullis ingenio consulat. Et hoc animo erit, ut eum diem sibi perisse putet, quo non beneficio suo juverit aliquem.*

("Nogle vil han hjælpe ved sin gavmildhed, andre vil han hæve ved sin gunst, andre, som er undertrykt, vil han befri ved sin myndighed, adskillige vil han råde ved sin klogskab. Og han skal være af det sind, at han regner sig den dag for tabt, på hvilken han ikke har hjulpet en eller anden ved sin velgerning.")

PH 1, 112/5-12: *Somme skall han helpe met gaffwer, Somme styrke met ynnist oc hyllyste, Somme skall han frælse met syn magt aff twang oc modgang, Sommis bæste skall han ramme met gode raad. oc klogt skeell, oc saadan acth oc meening skall han haffwe, at han skall meene dhen dag at wære tapt, paa hwilken han haffwer icke ffor skylltet got aff noghen.*

Der er imidlertid også steder, hvor Erasmus' stil er blevet populariseret:

Caroli ("efter Karls død"), 324: *At quid ante paucos annos profuit affinitas, quo minus Jacobus Scotorum Rex infestis copiis invaderet Angliae fines?* ("Men hvad gavtede det slægtskab, der var indgået nogle få år før, da skotternes kong Jacob invaderede England med fjendtlige tropper?")

³² Den tyske oversættelse er Georg Spalats Die *vnterweysung aines frummen vnd Christlichen Fürsten*, trykt i Augsburg 1521, den franske formodentlig Guillaume Budé's *Le livre de l'Institution du Prince*, der dog først blev trykt i 1547.

E 350: *Quam fugax, quam brevis, quam fragilis est hominum vita, et quot obnoxia calamitatibus, quippe quam tot morbi, tot casus impetunt assidue, ruinae, naufragia, terrae motus, fulmina? Nihil igitur opus belli accersere mala, et tamen hinc plus malorum quam ex omnibus illis.*

(“Hvor flygtigt, hvor kort, hvor skrøbeligt er menneskenes liv og hvor mange gange prisgivet uheld, angrebet som det konstant er af så mange sygdomme, så mange ulykker, sammenstyrtninger, skibbrud, jordskælv, lynnedslag. Det er altså ikke nødvendigt til disse onder at tilføje krig, som endog forårsager flere onder end alle de andre tilsammen.”)

PH 1, 155/14–20: *Dhet gørs icke behoff at føre naturin meer onth oppaa met orlog, effther dhi at wor leffnet ær dog wstadigt nok. stackid. oc skrøbeligt. oc møghen modgang, wndergiffwet met [mange] honde siwg. wlycke. lijffs fare till søss. jordskelff oc tordwn. oc lywnijld som dagelige hænder menniskin.*

Eller ændret til ukendelighed:

E 212: *Optamus Principi felicitatem, optamus victoriam, optamus laudem, optamus longaevitatem, optamus opulentiam.*

(“Vi ønsker vor fyrste lykke, vi ønsker ham sejr, vi ønsker ham lovprisning, vi ønsker ham langt liv, vi ønsker ham rigdom.”)

PH 1, 72/19–21: *wii ønske wor herre oc konge. karskhed. seyer. loff. priiss. oc lang aldher, dher til oc saa riigdom.*

Men også hans egne retorisk-stilistiske præferencer kan præge oversættelsen. Således kan vi flere steder iagttage de i hans *Chronicon Skibyense* så yndede emfatiske sætningsafslutninger, der på latin blev udtrykt med en dativkonstruktion eller en præposition styrende ablativ:³³

PH 1, 47/7–9: *Hwore møghet ont her ær i dhetee beelede, dog see wij en*

³³ Fx. *Chronicon Skibyense*, PH 6, 1939, 56/31–57/2: *Huius Christierni temporibus defecit Suetie regnum a federe trium regnorum, electo sibi proprio rege, Carolo Chanuti marscalco regni, sed maximo suo malo* (“I denne Christierns regeringstid faldt Sveriges rige fra de tre rigers forbund, efter at have valgt rigets marsk Karl Knutsson til deres egen konge, men til den største ulykke for dem selv”) eller 149/21–23: *qui mox, coacto grandi exercitu, cepit opidum Halmstadense, non sine graui iactura Suecorum* (“som straks, efter at have samlet en stor hær, indtog byen Halmstad, dog ikke uden et alvorligt tab af svenskere.”)

*nw i wor tid, at cristne konger gaar i samme weij, all werdhen till een staor skade.*³⁴

PH 1, 11/13–17: *oc gørs dhet oc behoff at dhen wdkoris som er karsk oc swndt, at han lenge kunde leffwe, thi at mange herre skifte kunne icke skee wdhen menighedsins stoorre skaade.*³⁵

Brugen af finalrim er ikke almindelig.³⁶ Det samme gælder assonans, der ellers forekommer i *Chronicon Skibyense*.³⁷ Derimod kan vi finde adskillige eksempler på allitteration, fx. *oplære oc optwkte, beware oc beskerme, hwg oc hierte, skwgger oc spøgilsse, grwm oc gerig, skæellige sag, willie oc wilkaar*. Endvidere er ligesom i *Chronicon Skibyense* ordpar utrolig hyppige. Erasmus' *barbares* bliver til *wlærdhe oc wforsynlige folk; privatis affectibus* til *sijn eghen fordell oc baade; utilitatem* til *profiith oc gagen; fluctuum vim* til *flood oc storm; salitet* til *dansse oc springe; in mentem* til *i sijnd oc tancke; ab imperatore* til *fra sin keyser oc konge; Christi titulo* til *aff Iesv Christi naffen oc titell; censor acerrimus* til *strængere oc haardere domere; magna omnium pernicie* til *mange till skade oc fordærffwe; mutis animantibus* til *blant dumme oc wskæellige creatwr; patrem patriae* til *landsins fader oc beskermere; servi* til *tiænere oc træle; sine tumultu* til *wdhen bwlder oc opstød; excutiat veterum annales* til *ransagher och offwer seer gammill tiids bøgher oc krønicker*. Listen kan udvides næsten ad infinitum, eftersom der normalt er mellem fem og ti ordpar pr. side.

Enkelte steder oversætter Helie blot Erasmus' ordpar, men i langt de fleste tilfælde er det ham selv, der har valgt at fordoble udtrykket. Der kan derfor ikke være tvivl om, at et af Helie's foretrukne stilistiske

³⁴ E 170: *Et tamen in hac imagine quota portio malorum est, quae nostra memoria in nonnullis etiam Christianis Principibus magno totius orbis malo conspeximus?* ("Og dog hvor stor er ikke delen af ulykker i dette forbillede, som til stor skade for hele verden vi har set hos adskillige også kristne fyrster i vor tid?")

³⁵ E 112: *Fortassis et valetudinis habenda nonnulla ratio, ne subinde novus Princeps sit adhibendus, idque non citra Reipublicae dispendium* ("Man skal vel nok også tænke på hans helbredstilstand, for at der ikke igen og igen skal tages en ny fyrste, da det forøger statens skade").

³⁶ Dog kan vi iagttage en ændring af ordenes følge fra 1521 til 1534 for at opnå rim: PH 1, 103/28–30: *Oc dher som de synis at gøre konghens gagen, dher skicke dhe hanum meer eeth onth naffen oc rycthe*, PH 5, 198/12–14: *oc ther som the synis att gøre konghens gaffn, skaffe the hanum meer eet hartt rygte oc eett ont naffn*. E 264: *et dum videntur illius agere negotium, pessime consulunt ejus nomini* ("og mens de synes at udføre hans ordre, sørger de på den sletteste måde for hans navn").

³⁷ K. Rübner Jørgensen, 'Kirkestormen i København 1530', *Danske Magazin* 8.6, 1995, 349–353.

virkemidler har været den retoriske figur *conduplicatio*.³⁸ Og at den er bevidst brugt, fremgår af de steder, hvor han har valgt at reducere Erasmus' fordoblinger: *admonitem aut consulentem* ("formanende eller rådende") er blot oversat med *gode raad; fatalem pestem ac luem* ("skæbnsvanger pest og syge") med *een forgifftig pestelentze; decretis ac praeceptis* ("principper og forskrifter") med *gode bwd; inutilibus herbis ac fruticibus* ("unyttige urter og frugter") med *onde yrther; cuius ingenium et industriam* ("hvis begavelse og flid") med *hwes konst og exsecrentur et oderint* ("forbander og hader") med *hader* (1534 dog: *wederstygger oc hader*).

Bag Helie's brug af ordparfiguren ligger formodentlig også nogle formal-stilistiske hensyn. I min analyse af *Chronicon Skibyense* kunne jeg konstatere, at han hyppigt strukturerede sine sætninger, således at deres enkeltdele (*cola* og *commata*) havde et identisk eller næsten identisk antal stavelser. Noget tilsvarende kan iagttages i Erasmusoversættelsen. Eksempler på *isocolon* er:

PH 1, 33/1-3: *Oc ligerwiis som jnthet ær salighere + æn een god oc wiiss konge* (12+7)

saa ær ynghen pestilæntze forgifftigher + æn een daarlig oc ond konge (12+8)³⁹

PH 1, 116/4-5: *Mæn thette ær icke at skicke salig low + mæn meer at sætte garn oc snarir for folket* (12+12)⁴⁰

I det første eksempel er der tillige *parisonitet*, dvs. identisk placering af parallelle sætningsdele.

Men også når man analyserer de enkelte *cola*'s og *commata*'s delelementer, kan der iagttages balancer. Og som i *Chronicon Skibyense* optræder denne stavelesmæssige balance, som kunne kaldes *isosyllabilitet*, i mønstre:

³⁸ Den antikke definition på denne retorisk-stilistiske figur: *Ad Herennium* IV.XXVIII.38, ed. H. Caplan, (Loeb), Cambridge, Mass.-London 1954/1989, 325, cf. Gerhard Bendz, *Ordpar*, Svenska humanistiska Förbundet 74, Stockholm 1965.

³⁹ E 148: *Ut nihil est in rebus humanis sapiente bonoque Monarcha magis salutare, ita e diverso, stulto maloque nihil potest existere pestilentius* ("Og ligesom intet i menneskelige forhold er mere lykkebringende end en viis og god konge, således kan omvendt intet være mere fordærveligt end en dum og ond konge").

⁴⁰ E 284: *At istud non est leges condere, sed laqueos tendere* ("Men dette er ikke at give love, men at lægge snarer").

aba:

PH 1, 75/22–23: *Dw schalt icke acthe deg + effther rigdom oc legoms styrke oc deylighed + mæn effther sind oc hiærte* (7+13+7)⁴¹

abba:

PH 1, 18/17–18: *Ffor dhen sag schal han + mod desse tingest beskermis + met gode oc christne konghers + bwd oc exempell* (5+8+8+5)⁴²

aabb:

PH 1, 36/3–4: *Meenigh almwe + ær wlydighe + bwdre oc gøre opstød + aff dheris eghin natwr* (5+5+7+7)⁴³

Sluttelig et eksempel på, hvorledes Erasmus' anaforske parallelitet er ændret til en isosyllabisk parallelisme:

E 214: *Quod Deus in universo, quod sol in mundo, quod oculus in corpore, hoc oportet esse Principem in Republica.*

(“Hvad Gud er i universet, hvad solen er i verden, hvad øjet er i kroppen, det bør en fyrste være i staten.”)

PH 1, 73/12–15: *Dhet som gwd ær offwer hemell oc jord + solen i dhenne synlige wærdhen + oc øije wdi een leffwendis krop + dhet bør een konge at wære wdi sijn meenighed* (10+10+10+14)

Selv om langt fra alle sætninger er struktureret på denne måde, viser de valgte eksempler, som let kunne suppleres med mangfoldige andre, at ønsket om indre balance og harmoni i vid udstrækning har styret Helie's sætningsstruktur. Alligevel ligger hans oversættelse forbavsende tæt på Erasmus' tekst. Han søger at følge ham i en *verbum verbo*-oversættelse, almindeligt ved bibeloversættelser i middelalderen, samtidig med at han med sine danske ord og begreber, sine ordpar og sin stil transformerer teksten fra en sproglig og mental kultur til en anden. Derfor er hans oversættelse tillige udtryk for det *sensus sensu*-princip, der var beskrevet og anbefalet af Cicero og Quintilian.⁴⁴ Når

⁴¹ E 216: *Ne corporis aut fortunæ bonis temet ipsum aestimes, sed animi* (“Bedøm ikke dig selv på grundlag af legemets eller lykkens goder, men på grundlag af sindets”).

⁴² E 126: *Quo diligentius erit optimis decretis, laudatorum Principum exemplis adversus hæc præmuniendus.* (“Mod dette skal han være desto mere omhyggeligt beskyttet ved de allerbedste læresætninger og de rosværdige fyrsters eksempler.”).

⁴³ E 152: *Populus suapte natura tumultuatur* (“Folket er af sin egen natur uroligt”).

⁴⁴ Cicero, *De optimo genere oratorum* IV.V.14, ed. H.M. Hubbell (Loeb), London–

Helie's danske sprog ikke er så retorisk som den store hollænders latin, skyldes det ikke ukendskab til retorikken, men, som han siger i forordet, at han fra barndommen af har været i kloster og derfor ikke har *lærth konstelig snak oc mærkelig taall effiher danske maals eyedom*.⁴⁵ Men trods denne "mangel" vidner hans fordanskning om en sproglig bevidsthed, som kun få i Danmark besad i første halvdel af 1500-tallet.

2. Erasmus og Peder Månsson

Peder Månssons svenske oversættelse findes i håndskriftet V 138 i Uppsala Universitetsbibliotek.⁴⁶ Det er ikke et originalmanuskript, men en afskrift fra anden halvdel af 1500-tallet. Ud over oversættelsen af *Institutio*, der inden for den litteraturhistoriske forskning har fået benævnelsen *Barnabok*, indeholder håndskriftet dels en afskrift dels nogle ekscerpter af Månssons *Bergsmanskost*.

Hvornår Månsson har foretaget sin oversættelse, er ukendt. Henrik Schück regnede i 1885 med, at det formodentlig skete i Rom, dvs. før han i 1524 vendte tilbage til Sverige for at blive biskop i Västerås.⁴⁷ Dette gentages af senere litteratur- og lærdomshistorikere, idet de dog normalt udelader forbeholdet.⁴⁸ Ja, Kurt Johannesson daterer den endog til før Sten Sture d.y.'s død på Åsunden 1520, når han mener, at hensigten med oversættelsen var, at denne "skulle förverkliga den fria, moderna svenska stat som skisserades i *Barnabok*."⁴⁹ Alle disse opfat-
telser er, som vi senere skal se, fejlagtige.

Cambridge, Mass. 1949/1968, 364, Quintilian I.9.2, ed. H.E. Butler 1920/1989, 156, cf. E. Jacobsen, *Translation. A traditional Craft*, *Classica et Mediaevalia. Dissertationes VI*, Kbh. 1958, 55, 44, samt W. Schwarz, 'The Meaning of Fidis Interpres in Medieval Translation', *The Journal of Theological Studies* XLV, 1944, 74-78. — Helie's egne meninger om de forskellige oversættelsesmåder kommer i øvrigt eksplicit frem i hans svar til Hans Mikkelsen 1526, PH 1, 48/28-50/19.

⁴⁵ Udsagnet hentyder til retorik, ikke til manglende erfaring med at formulere sig på dansk, for der var et års oblitatorisk prædikantvirksomhed *ad populum* indlagt i karmelitermunkenes interne studieforløb, cf. K. Rübner Jørgensen, 'De Hvide Brødre i Helsingør', *Helsingør Bymuseum, Årbog 1979*, Helsingør 1980, 11. Af *Chronicon Skibyense* fremgår det da også klart, at han var i stand til at udtrykke sig endog særdeles retorisk, når det var på latin, han skrev.

⁴⁶ Tryk: PM 655-718.

⁴⁷ H. Schück, 'Barnaboken', *Samlaren* 6, 1885, 67.

⁴⁸ C. Ekström, *Västerås stifts herdaminne* 1.1, Falun 1939, 264-5, J. Granlund, 'Peder Månssons skrifter', *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* 13, Kbh. 1968, 155, samme, *Peder Månssons Bondakost*, Samlinger ugt. av Svenska Fornskrift-sällskapet 254, Upps. 1983, 9, S. Lindroth, *Svensk lärdomshistoria* 1, Sth. 1989, 181.

⁴⁹ K. Johannesson, in: *Den svenska litteraturen* 1, ed. L. Lönnroth & S. Delblanc, Sth. 1987, 127.

Månssons oversættelse af *Institutio* er ikke nogen fuldstændig gengivelse af Erasmus' tekst. Den indledes med en versificeret dedikation til *Årligom, Welbördigom, Vngom Barnom* og en kort formålserklæring, som ikke findes hos Erasmus, derpå følger 216 kortere eller længere uddrag af Erasmus' bog, og til sidst gives 22 kortfattede eksempler på gode og dårlige konger og herskere, taget fra en eller flere af de i middelalderen så populære florilegier. Derudover er der tre selvstændige længere tilføjelser, af hvilke de to har en antidansk tendens.⁵⁰ Månsson forsvenskning er sine steder meget fri. Desuden forkorter han normalt de udvalgte afsnit ganske betragteligt, selv om man også kan finde steder, hvor han har udvidet dem med egne tanker. Forkortet er således følgende:

E 310: *Prudenter et graviter admonet Aristoteles, frustra condi bonas leges, nisi sint quorum opera bene conditae servantur, imo fit alioqui nonnumquam, ut optime conditae leges, vitio magistratuum in summam Reipublicae perniciem vertantur.*

("Klogt og rigtigt formaner Aristoteles, at det er forgæves at give gode love, hvis der ikke er nogle, der har til opgave at vogte over dem, som så godt er givet. Ellers sker det ofte, at de love, der allerbedst er givet, ved embedsmænds fejltrin bliver til den største skade for staten.")

PM 702/8–11: *Fåfengt ähr stadga godh lagh, vthen ther tilsäties the gode rätvisse männ som them halle widh macht anner wrängies the menige mann thill skadh.*

Og udvidet:

E 256: *Equidem optarim Principem natum et educatum apud eos quibus sit imperaturus, quod optime coeat et coalescat amicitia, quoties a natura proficiscitur initium benevolentiae.*

("Jeg ville sandelig ønske, at fyrsten var født og opdraget af dem, han skal styre over, fordi venskab sluttet og vokser bedst, når begyndelsen til velvilje har sin oprindelse af naturen.")

PM 690/19–32: *Aldre nyttigest och bästh är then wälia thill konungh ssom födder och vpfostreder är i rikena ty kärleken wexer medh honum till rijkitt aff barndomenom. ty ware the bannedhe aff allom som indrage*

⁵⁰ PM 695/30–696/8, 699/30–700/4 og 704/7–17.

och tage vtlenske herrer till konunger, Och ty våre ståndandes förelagh, att hwilken ssom nemde eller walde vtlenskan herre thill konungh, medh ssamme gärningh skulle han ware ärelöss, och alle hans Lössöres ägedeler skulle aller almogen tage, och hwar haffwe ssom han kunne få, och all godz och guldh ssom han ägher äffwerdelige leggis vnder Cronene, Ty omöieligitt är att vtlenske herrer elske rijkitt eller rijkssens Inbyggjere.

Og såvel forkortet som udvidet:

E 294: *Veteres illi quoniam intelligebant plurimum malorum nasci ex luxu et profusione, sumtuariis legibus occurrerunt, creatis in hoc Censoribus, qui immodica impendia, in convivis, in vestitu, aut in aedificiis cohiberent.*

(“Da de gamle indså, at de fleste onder hidrørte fra luksus og umådehold, imødegik de dem med love mod ødselhed og udnævnte censorer, som skulle holde de umådelige udgifter i ave, der blev brugt til selskaber, klæder eller bygninger.”)

PM 700/16–19: *Fordom stadgades att ingen skulle göre öfverflödigh stor gästabudh with stränga näffst, ty aff sådane öfverflödighett förarma många sikh i Sverige, görendes stoor Bröllop och barnsööll.*

I det sidste eksempel er ændringen naturligvis foretaget for at gøre Erasmus' tanke relevant for svenske læsere. Noget tilsvarende kan konstateres i følgende eksempler:

E 320: *Illud in genere licet pronunciare, non oportere arctius adstringi his, quos religio diversa a nobis alienat, veluti cum Ethnicis: aut quos naturae providentia, Alpibus aut Fretis interjectis, a nobis separat aut quos immensum locorum spatium penitus a nobis semovit, hi nec ad nos accersendi, nec a nobis impetendi sunt.*

(“Man kan i almindelighed sige, at det ikke er nødvendigt at binde sig tættere til dem, som en anden religion gør fremmed for os såsom hedningene; eller til dem, som naturens forsyn ved mellemliggende Alper eller hav adskiller fra os, eller til dem, som en enorm afstand af rum fuldstændigt afsondrer fra os, så de hverken kan kaldes til os eller angribes af os.”)

PM 704/18–23: *The rijke ssom naturen haffwer åtskillit hwartt från*

androm medh Bergh som Franke rijke och Wallandh, eller medh watn som Swerige och Danmark haffwe twedregtt ssin emellen, wari sigh hwar någor sådan åtskildner åhr aff naturen giorder i wärldene.

E 290–292: *Sacrificulos qui ad quaestum sacra quaedam circumferebant oppidatim, quo religionis praetextu sectarentur otium ac luxum, Massilienses in civitatem suam non recipiebant. Et fortassis expediat Reipublicae Monasteriorum esse modum. Est enim in hoc otii genus quoddam, praesertim quorum vita parum probata fuerit, et otiosam ignavamque transigant vitam. Quod de Monasteriis dico, idem de Collegiis sentiendum.*

(“Indbyggerne i Marseille modtog ikke i deres by offerpræster, som af hensyn til deres underhold bar nogle hellige ting rundt fra by til by og under dette påskud af fromhed stræbte efter et liv i lediggang og luksus. Måske ville det også gavne staten, om antallet af klostre blev indskrænket. Thi også her er en vis art af lediggang, især blandt dem, hvis liv har været meget lidt rosværdigt, og som nu henlever et dorsk og ørkesløst liv. Hvad jeg siger om klostrene, kan også have gyldighed for kollegiatskirkerne.”)

PM 699/28–700/4: Ey borde konungen tilstädia många tiggere och biddiere fare vm kring rijkitt, förandes Helgedomer eller lysendes afflatt, och enkannelige them som aff androm Landom komme skulle han förbiudhe såssom Danske munker pläge tiggie i Ösbo, Wesbo och Sönerbo, Hwilke titt sändes aff Halmstade, och Landzkrono, och Lundh, Ey heller är tilstädiandes byggia så mangh ny kloster, och the gamble leggies ödhe.

I sidstnævnte eksempel er oversættelsen så langt fra originalteksten, at den må karakteriseres som en parafrase over tankegangen i det valgte Erasmusstykke. Desuden er referencen til oldtidsborgerne i Marseille forsvundet, men det er helt i overensstemmelse med Månssons oversættelsesprincip, for det er yderst sjældent, at han medtager originalens referencer til personer og forhold i antikken. Da det samme gælder dens talrige klassiske citater, er Erasmus' humanistisk baserede forening af hedensk filosofi og kristendom — hans *philosophia Christi* — ganske forsvundet. Om Månsson overhovedet har forstået denne, skal være usagt.⁵¹ Men ellers kan man konkludere, at der stilistisk og

⁵¹ Om Månsson i det hele taget kan kaldes humanist, er tvivlsomt. E. Hildebrand,

kommunikativt er store ligheder med Helie's danske oversættelse. Også Månsson ynder ordpar og kan have en isosyllabisk sætningsstruktur, også han gør med sine hjemlige begreber og eksempler Erasmus' tekst relevant og nærværende for sine læsere.

Månssons oversættelse er som allerede nævnt blevet rost og lovprist af svenske litteraturhistorikere. Henrik Schück talte om "språkets klang och välljud" og bedømte oversættelsen som "värkställd med en talang, som inom [den svenska] medeltidens litteratur ej äger många motsvarigheter."⁵² Og udgiveren Robert Geete, at den er "gjord med Peder Månssons kända talang och kan mäta sig med det bästa vi äga kvar från medeltiden."⁵³ Selv om jeg som ikke-filolog bør udvise forsigtighed, vil jeg dog mene, at man må modificere disse rosende vurderinger.

3. Helie og Månsson

Når der eksisterer to oversættelser af Erasmus' *Institutio* til et nordisk sprog fra nogenlunde samme tid, er det naturligt at sammenligne dem for at se, hvordan de oversætter de samme udtryk og vendinger. Denne sammenligning har imidlertid givet det resultat, at den ene oversættelse må være afhængig af den anden.

Således kan vi tit konstatere de samme fordoblinger, fx. bliver *unius agelli* ("en eneste mark") hos Helie til *een agher eller eth huoss* og hos Månsson til *en åker eller huss; belle salitet* ("kan danse smukt") til henholdsvis *wel dansse oc springe* og *fagerligha springa och dansa* og *paludibus* ("sumpe") til henholdsvis *kær oc mooser* og *kår och dy*.⁵⁴ Endvidere har begge reduceret flere af Erasmus' fordoblinger, fx. er *inutilibus herbis ac fructicibus* ("unyttige urter og frugter") blot oversat med *onde yrther* resp. *onyttoga yrter*.⁵⁵

'Den svenska kolonien i Rom under medeltiden', *Historisk Tidskrift* (sv.) 2, 1882, 250, mente, at han var ganske fremmed over for de humanistiske åndsstrømninger, men det er siden blevet afvist af J. Granlund, 'Peder Månsson och den senmedeltida humanismen', *Saga och Sed*, Kungl. Gustav Adolfs Akademiens Årsbok 1978, Upps. 1978, 35-48. På basis af hans håndskrift, der er en yngre gotisk kursiv, og hans meget uklassiske Erasmus-oversættelse er man tilbøjelig til at give Hildebrand ret, selv om det vel i sidste instans er et definitionsspørgsmål.

⁵² H. Schück 1885, 72. cf. C. Silfverstolpe, *Klosterfolket i Vadstena*, Handlingar utg. genom svenska Autograf sällskapet 4, Sth. 1899, 150: "Han uppdrif i främmande land behandlingen af sitt svenska språk till höjdpunkten af hvad vår medeltid har att uppvisa".

⁵³ R. Geete PM, XXXVIII. Den elegante stil nævnes også af J. Granlund 1968, 156 og S. Lindroth 1989, 190.

⁵⁴ E 116, 134, 332, PH 1, 13/26, 24/4, 145/7, PM 659/2, 665/7, 706/22.

⁵⁵ E 126, PH 1, 18/3, PM 662/18.

Dertil kommer de samme uoversatte ord:

E 140: *Cave ne quando sic tecum cogites, cur ista mihi canuntur? non sum privatus, non sum Sacerdos, non sum Monachus*
("Undgå at du engang tænker således om dig selv: hvorfor priser disse ord mig? Jeg er ikke et almindeligt menneske, jeg er ikke præst, jeg er ikke munk")

PH 1, 28/8–10: *Oc wachte deg at thw icke noghen tid saa tæncker met teg: hwi sies meg desse tingest, Jeg ær icke prest heller munk*
PM 667/12–14: *och förware sigh att the ey säye, iagh är ey prester, iagh är ey munker*

E 168: *Iam si Tyranni quaeris imaginem, leonem, ursum, lupum, aut aquilam cogita, quae laniatu vivunt ac praeda.*
("Hvis du nu vil vide en tyrans billede, tænk på løven, bjørnen, ulven eller ørnen, som lever af at sønderrive deres bytte.")

PH 1, 45/23–25: *Wilt tu wide een tijrannis beelede, blant uskellige creatwr, da tænk de dyr offwer som leffwe aff roff, som ær løjjer. biørne. wlfwe. oc ørne*
PM 674/15–16: *Tyrannus lijknas with Leyan, biørner och örner. Hwilke leffwe aff rooff*

I det første eksempel er det sætningsdelen *non sum privatus*, i det andet ordet *laniatu*, som ingen af dem oversætter.

Desuden kan vi iagttage den samme fortolkende tilføjelse:

E 272: *quam inhumanum est, ob haec tot hominum millia domi cum uxoribus et liberis fame necari, involvi aere alieno, ad rerum omnium desperationem adigi.*
("hvor umenneskeligt det er, at så mange tusinde mænd med hustruer og børn derhjemme på grund af dette skal dræbes af sult, komme i gæld og drives til fortvivelse i alle ting.")

PH 1, 109/2–6: *hwore wbarmhærtigt oc wcristeligt thet ær at ffor desse sagher skall manghe twsindhe mend met hustrw oc børn haffde hwngher. oc komme i stoor gæld. oc sidhen trængis till all wgerning oc mishob.*

PM 695/3–6: huru ocristeligitt thet är, att före the sakerna, många tusendhe meniskior i rikena skula lida hunger och fatigdom, och haffwa mykin gäll betale.

Og se, at de har valgt at transformere en klassisk metafor på ganske samme måde:

E 138: *Si torques, si sceptrum, si purpura, si satellitium Regem faciunt, quid tandem vetat pro Regibus haberi tragoediarum histriones, qui iisdem ornati prodeunt in scenam?*

(“Hvis halskæde, scepter, purpur, følge gør en konge, hvad forbyder da at tage tragedieskuespillere til konger, som i samme udsmykning træder frem på scenen.”)

PH 1, 26/20–24: *Ær det saa at gwld kædhe, spijer, purpur, klede, oc mange swenne, gøre een til konghe hwi haffwe wii icke fastelaghens gække til kongher som offte komme fram i leeg wdsmickede met saadan kledeboen.*

PM 666/19–21: *Vm så wore gulspann, kädior, purpur kläder och annor dyrhett gör konungh, thå äro och the konunga som så prydas i fastolekenom.*

Samt konstatere denne fælles oversætterfejl, hvor subjekt er blevet til objekt og objekt til subjekt:

E 350: *Nunc fere Gallum odit Anglus, Anglum Gallus, non ob aliud, nisi quod Anglus est. Britannum odit Scotus*

(“Nu hader englænderen nærmest franskmanden, franskmanden englænderen, af ingen anden grund end han er englænder. Skotten hader britten”)

PH 1 155/22–24: *nw see wij at een frantzmand hader een ængels mand, oc icke for andhen sag æn han er ængilsk, ængiltz mand hader oc skotz mand*

PM 709/27–29: *The som aff Frankerijke ähru hathe them som ähru aff engelandh, och så hate och Engelske franke män, Brite hater Schotter*

Ser vi endvidere på ordvalget og sætningsstrukturen, finder vi talrige fællestræk:

E 112–114: *Quo minus integrum est mutare quem delegeris, hoc circum-spectius est deligendus, ne diutissime nos cruciet unius horae temeritas.*
 (“Jo mindre rigtigt det er at udskifte den, man har valgt, desto omhyggeligere bør valget være, for at ikke en enkelt times ubetænksomhed skal pine os i lang tid fremover.”)

PH 1, 12/9–12: *Dess værre dhet kan omvændis som dhw wdkeyser. des grannere skaalt tw see til. hwem tw wdkeyser, paa dhet at een timijs w relighed. skall icke være oss een lang pijn.*

PM 658/26–28: *Och eet oförnumsteligitt wal ssom görs på enom tima och samtyckes, kommer rikkena till ehna långa pino.*

E 122: *Quisquis instituendi Principis suscepit provinciam, illud etiam atque etiam secum cogitet, sese rem haudquaquam vulgarem agere*
 (“Enhver som påtager sig den opgave at opdrage en fyrste, skal igen og igen tænke på, at han på ingen måde har påtaget sig et almindeligt hverv”)

PH 1, 16/1–3: *Dhen som haffwer taghet en første at lære, tæncke seg at han icke haffwer taghet seg. en almennelig gerning*

PM 661/26: *Then sådane herre barn tager till sigh att lära. han skall tenckia och weta thett han ey haffuer ene litzla gerningh ther görendes*

E 146: *Si recte dixit Africanus, indignam viro sapiente vocem esse, non putaram: quanto magis indigna videbitur Principe: quae cum ipsi magno, tum nimio constat Reipublicae? Semel fortasse temere susceptum bellum a juvene belli imperito, durat in annum vigesimum. Quantum hinc malorum omnium mare? Tandem resipiscens, nimium sero dicit, non putarem.*

(“Hvis Africanus har ret, når han sagde, at ‘det troede jeg ikke’ er et uværdigt udsagn for en viis mand, hvor meget mere uværdigt vil det ikke synes for en fyrste, når det koster såvel ham selv meget som staten endnu mere? Måske en krig, uoverlagt påbegyndt engang af en ung mand uden krigserfaring, varer i tyve år. Hvor stort er ikke det hav af alskens ulykker? Når han endelig kommer til besindelse, siger han altfor sent: ‘det troede jeg ikke’.”)

PH 1, 31.17–28: *Ær dhet saa som Aphricanus rættelige sier, at dhenne røst (jeg haffde icke meent at saa skwlle ganghet) staa een mand ildhe, møghet meer, dha staa hwn een konge ildhe, fordi at dhen fornwmstig-*

hed. dog at hwn staar konghen oc kosther møghet, da kosther hwn meenigheed alsommæst.

Een tid maa welskee dha ær orlog w rædelige begynt aff een wng oc wforfarin konge som tith standher paa i xx aar, Hwore møghet ont dher kommer aff, paa dhet sistæ, dha bliffwer han wiis oc sier, jeg haffde icke troet at thet skwlle saa haffwe ganghet.

PM 668/13–19: *Thett ordett, iagh trodde ey thett skulle så tilgângitt, höffuer ey någrom wisom man seya och mykitt werre ständer thett enom konungh, herre eller furste, ty när han haffuer böryatt örligh, menandes thett ände ett år, och thett står i tiugu år, thå segher han iagh trodde ey thett skulle så tilgângitt.*

E 150: *E diverso malus ac pestilens Princeps, mali Daemonis imaginem repraesentat, cui multum adsit potentiae cum summa malitia conjunctum. Quidquid habet virium, id omne consumit ad calamitatem humani generis.*

(“I modsætning hertil anskueliggør den onde og skadelige fyrste den onde djævels billede, hos hvem den største magt er til stede forenet med den største ondskabsfuldhed. Alt hvad han har af magtmidler, bruger han på menneskeslægtens ødelæggelse.”)

PH 1 34/10–13: *Twært i mod een ond oc forgiftig konge han ær diaeffwilsins beleeede, hwilken som haffwer møghet makt oc stoor ondeskap, All dhen makt han haffwer dhen brwgher han til menniskens fordærffwe.*

PM 670/4–6: *Och ehn onder höffdinge är dieffulens licknelsse. ty alle the mackt han haffuer. öffuer han till meniskiones förderff.*

E 154: *Deus cum sit in omnia beneficus, ipse nec eget ullius officio, nec requirit beneficium: Ita vere magni Principis est, ut aeterni Principis imaginem referentis*

(“Da Gud er velgørende over for alle og alt, har han hverken behov for nogens tjeneste eller forlanger nogen velgerning igen. Således er det i sandhed en stor fyrstes pligt at være, eftersom han er en afbildning af den evige fyrste”)

PH 1, 36/11–14: *Gwd som alle gør got, han haffwer da inghen behoff, oc inghen begærir han heller goth aff seg til gode, Saa schal oc een god konge gøre, ther betegnir gwds beelede*

PM 670/14–16: *Gudh gör allom gott, och ey tarffuer therföre någre*

igengäffwer eller löön. Så skall och en godher konungh ware gudz lickenlsse.

E 184: *Nulla tyrannis tam munita fuit, quae diu constiterit. At quoties Reipublicae status in tyrannidem degeneravit, toties in exitium properasse compertum est. Multos timeat oportet, qui timetur ab omnibus. Et tutus esse non potest, quem maxima pars hominum cupiat extinctum.*

(“Intet tyranni har været så sikret, at det kunne eksistere længe. Men så ofte statsformen udartede til tyranni, viste det sig, at det ilede mod sin undergang. Han bør frygte mange, som frygtes af alle. Og han kan ikke være tryg, som den største del af menneskene ønsker tilintetgjort.”)

PH 1, 55/8–14: *Inthet wold oc magt wor noghen tid saa wel beskermet, at thet kwnne længhe wære bestandeligt, mæn saa tith som i noghen meenigheed begynthes tijranne regementhe, da forginghis dhe snarlige.*

Dhen som maange rædhis, han skall oc wdhen twil, wære ræd for mange, oc dhen kan aldrig wære tryg, som hwer mand ønsker aff dage.

PM 676/31–677/9: *Män ingen tyrann kan sså werna eller beskerma sitt rijke. att thet kan lenge bliffwa ståndandhe. ty han är allom hateligen, och hwar ssom någott rijke wändes till tyrannens gärninga tå är thett santt teckn att thett rijkitt snarlige tager ehn ondh ändha.*

Then herre skall rädhas för mångom, för hwilken många rädhas. Och han kan ey wara trygger till sitt lijff. hwilken aller almogen gerna wilia ware dödhan.

E 192: *ita vehementer absurdum fuerit, si bella, seditiones, corrupti mores, pravae leges, corrupti magistratus, et id genus aliae Reipublicae pestes, ab ipsis Principibus exoriantur.*

(“ligeså uimodsigelig tåbeligt vil det være, om krige, opstande, fordærvede sæder, slette love, fordærvede embedsmænd og anden art af pest for staten skulle udgå fra fyrsterne selv.”)

PH 1 60/11–15: *saa ær dhet mod alle skickelse om orlog. opstød. ondhe seedher. forgifftig laag. oc krænckte æmbitzmend, oc andre saadan lands oc riigis pestilentze. haffwe begynnelsse aff kongher oc sørster*

PM 680/4–7: *Oc ty är ohörligitt, att örligh osämmie. onda seder. och wrångh lagh. eller andre onsker, haffwe begynnelsse aff konungenom.*

E 210: *si faber suis fruitur laboribus*

(“når håndværkeren nyder sine arbejder”)

PH 1, 71/18–19: oc *andre* æmbitzmend, *haffwe oc lyst till dheris* handewærk

PM 683/24–25: och *huar* ämbetzman *glädz. att hans* handewärck *gänger wäll*

E 226: Habet *haec pestis* blandum quoddam venenum
 (“Denne pest har en vis indsmigrende gift”)

PH 1, 81/22–23: *Dhenne pestelentze som ær* smigher haffwer eeth søt eedher met seg

PM 685/18–19: *Smikerfull tunga* haffwer i sigh ett så sött ether

E 272: Quod si *necessitas flagitat, exigi nonnihil a populo, tum boni Principis est, id his rationibus facere, ut quam* minimum incommodorum *perveniat* ad tenues.

(“Men hvis nødvendigheden kræver at inddrive noget fra folket, så er det en god fyrstes pligt at gøre det på den måde, at så få ubehageligheder som muligt kommer til de forarmede.”)

PH 1, 108/21–23: *Ær dhet saa at nød trængher hanwm til at taghe* noget *aff sith folk, da skall han dhet wdi saa maade* gøre at ganske lidhen tynges *kommer* dhi fattige till

PM 694/29–31: *Är thet så att alstingis nödhtarff är att konungen skall bedas* hielp, *tå legge* lithen tunge *på* the fatige

E 304: *Nullis igitur commissis facilius ac libentius ignoscet bonus Princeps, quam* quae ad privatam suam injuriam pertinent.

(“Ingen forseelser tilgiver den gode fyrste lettere og villigere end dem, som angår hans egen personlige forurettelse.”)

PH 1, 128/20–21: *Inghen synd skall een god konge heller* forlade, *æn dher* görs mod hans eghen persone

PM 701/22–24: *Och therföre skall fursten gerne* förlata *thet* som är giortt mott hans egen perssonn

E 318: Si quid foedere violatum videbitur, *non statim huc inclinandum, ut* universum *foedus irriteretur*

(“Hvis noget synes at blive krænkede i en overenskomst, bør man ikke straks være tilbøjelig til at ugyldiggøre den hele overenskomst.”)

PH 1, 137/1–2: *Er thet æn saa, at noghen artikil ær brwdhen i noghen pagt, icke skwlle fordi all pagthen brydhis*

PM 704/1–3: *Händer thett så att någer artichell worde brutin, ey skulle the strax sönderslita alltt förbundet*

Efter denne gennemgang, der let kunne have haft et endnu større omfang, for eksemplerne er næsten legio, er det vist så klart som vejret på en 20 grader kold januardag, at den ene oversættelse er afhængig af den anden. Spørgsmålet er da blot, hvem der oversætter hvem. Eller sagt på anden vis: er Erasmus' *Institutio* oversat fra svensk til dansk af Helie eller fra dansk til svensk af Månsson? Når jeg ikke er i tvivl om, at det er det sidste, der er tilfældet, skyldes det primært to ting: for det første kunne Helie ikke have lavet sin relativt tekstnære oversættelse på grundlag af Månssons meget forkortede og uklassiske gengivelse, for det andet opholdt Månsson sig som nævnt i Rom på det tidspunkt, da Helie foretog sin oversættelse.

Problemet bliver imidlertid en anelse mere kompliceret, når man ser, at Månsson nogle steder ligger tættere på originalteksten end Helie og har medtaget ord og sætninger, som ikke findes i den danske oversættelse, fx.

E 184: *Olim qui bene gessissent imperium, iis divini decernebantur honores: at in Tyrannos ea lex erat*

(“Engang blev guddommelige æresbevisninger tildelt dem, som havde udøvet deres styre godt, men for tyranner var den lov”)

PH 1, 55/15–17: *I fordw̄m tid haffde noghen wel regherid, dha skickedis hanum stoor heeder. oc ære. effther sijn død, Mæn om tijrannir war dhen seed*

PM 677/10–14: *Fordom war sedwenio göra then herren ssom wäll rege-redhe ewerdeligen heder sså wäll dödhen ssom leffwende. ssom the hade waritt gudhar. Och them ssom ondha höffdingar woro, war thå then lagh vm them*

Endvidere har Månsson 13 gange bibeholdt det latinske ord *tyrannus*, hvor Helie har *tjiran*, og han beholder også titlen *serenissim[us]*, hvor Helie har oversættelsen *alsomyppirsthe*.⁵⁶ Man kunne altså forledes til at tro, at Månsson også må have kendt og brugt Erasmus' latinske

⁵⁶ PM 674–675, 687/16, PH 1, 42–45, 88/1.

original. Muligheden herfor er vel til stede, selv om man da må undre sig over, at han ikke har rettet Helie's oplagte fejl, samt at der ikke er endnu flere steder, hvor han afvigende fra Helie er mere præcis i gengivelsen af Erasmus' tekst. Derfor vil jeg være tilbøjelig til at mene, at han må have benyttet Helie's i dag tabte kladde, for den kan sine steder bevises at have ligget tættere på Erasmus' original end manuskriptteksten fra 1521.⁵⁷ Har jeg ret heri, er der intet belæg for at tro, at Månsson selv skulle have set og læst Erasmus' Fyrsteskrift. Hvordan han så har kunnet stifte bekendskab med Helies oversættelse, skal jeg ikke udtale mig nærmere om, kun som en mulighed nævne, at han kan have mødt Helie, da han var på vej hjem fra Rom i 1524, thi det var ikke ualmindeligt, at Vadstenamunkene lagde vejen over Danmark,

⁵⁷ Et par eksempler: E 206: Apud Graecos sapientissime dixit sapiens quidam ("Hos grækerne sagde en viis mand meget viist"), PH 1, 68/21: *Een wiisman i grekland sagde*, PH 5, 162/1: *Een wiiss mand ibland the Grecker, sagde*, E 244: *Et tamen si quid in horum gestis incidentit dignum bono Principe, id curabis ceu gemmam e sterquilinio colligere* ("Men om der i deres gerninger skulle indtræffe noget, værdigt for den gode fyrste, skal du sørge for at samle det op af møddingen, som var det en ædelsten"), PH 1, 92/5-8: *Mæen kommer dher noghet ffaare i blanth dheris gerningher, som een god konge staar well, dhet schalt thw till hobe sancke. ligherwiis som dw leethe margarither aff skaren oc draeck*, PH 5, 186/13-15: *Men findis noget iblant theris scriffi som een god konge welstaar, thet schalthu tilhobe sancke, som thu læsde ædele steene aff dreck oc skarn*. Desuden er Månsson enkelte steder i større overensstemmelse med udgaven fra 1534 end teksten fra 1521: E 338: *Cum nusquam oporteat Principem praecipiti esse consilio* ("Skønt en fyrste aldrig bør fatte en uoverlagt beslutning"), PH 1, 147/22-23: *Æn dog at een konge skal i inghen ting wære framfws*, PH 5, 244/18-19: *Enddog att een konge scall wdi inghen handel wære hastig oc fremfuss*, PM 707/9-10: *Thy konungen skall i inge tingh medh ssine gerninger ware hastiger*, E 350: *Si non movet nos pietas, si non orbis calamitas, certe moveat honos Christiani nominis* ("Hvis ikke fromhed kan bevæge os, hvis ikke verdens ulykke, sikkert kan det kristne navns ære bevæge os"), PH 1, 155/4-6: *Kan icke mildhed heller wærdssins stoare skade drage oss, dha skall cristendoms werdighed drage oss*, PH 5, 252/13-14: *Kand icke mischund eller werdsins store schade røre oss, tha scall Christendoms werdighed røre oss*, PM 709/13-16: *Wäre thett så att ingen mildhett, äller alle meniskiors ysälheett rörer Christne konunger till att öffergiffwe örligh, tå motthe Christendoms heder och namn røre them ther thill*. På grund af de sidste eksempler kunne man få den tanke, at det har været den trykte 1534-udgave, der har ligget til grund for den svenske oversættelse. I så fald kunne denne ikke være gjort af Månsson, for han døde tre måneder før Helie's oversættelse udsendtes fra trykkeriet i Roskilde. Men at det ikke er tilfældet, viser bl.a. følgende eksempel: E 154: *Deus cum sit in omnia beneficus, ipse nec eget ullius officio, nec requirit beneficium: Ita vere magni Principis est, ut aeterni Principis imaginem referentis* ("Da Gud er velgørende over for alle og alt, har han hverken behov for nogens tjeneste eller forlanger nogen velgerning igen. Således er det i sandhed en stor fyrstes pligt at være, da han er en afbildning af den evige fyrste"), PH 1, 36/11-14: *Gwd som alle gør got, han haffwer da inghen behoff, oc inghen begærir han heller goth aff seg til gode, Saa schal oc een god konge gøre, ther betegnir gudz beelede*, PH 5, 128/27-30: *Gud som inghen haffwer behoff for syn skyld oc aff inghen æscher gott seg till gode, hand gjør dog alle gott, Saa scall oc een god konge gjøre (ther betegner Gudtz beledede)*, PM 670/14-16: *Gudh gör allom gott, och ey tarffuer therföre någre igengäffwer eller löön. Så skall och en godher konungh ware gudz licknelse*.

når de rejste frem og tilbage mellem Sverige og kontinentet.⁵⁸ Men uanset om han har gjort det eller ej, er Månssons brug af Helie's oversættelse blot endnu et vidnesbyrd om, at den reformkatoleske og humanistiske karmeliterprovincials skrifter er blevet læst og studeret i Sverige.⁵⁹

Med Helie introduceredes Erasmus i Danmark og med Månsson i Sverige. Men i modsætning til i Danmark skete det i Sverige uden Erasmus' klassicitet og uden at den store humanist blev nævnt og lovprist. Derfor opfattede man oprindeligt den svenske version som et selvstændigt værk af Månsson, idet man først med Henrik Schücks *uppsats* i 1885 blev klar over, at det var en oversættelse af Erasmus' Fyrsteskrift. Selv om Månssons indsats derved blev reduceret til epitomator og oversætter, fortsatte litteraturhistorikerne med at rose hans sproglige elegance og valg af ord med klang og fylde. Det kan man vel stadig gøre, blot man gør sig klar, at det nok mere er Helie, man lovpriser, end Månsson.

English summary

Around 1521 the Catholic reformer and humanist Paulus Helie, the provincial prior of the Carmelite Order, translated Erasmus' famous *Institutio principis Christiani* into Danish. Besides this, there is a Swedish translation, made in the 1520s or early 1530s by the bishop of Västerås Peder Månsson, a former Vadstena monk and rector of St. Birgitta's House in Rome. The existence of two translations of the *Institutio* into Scandinavian languages from nearly the same time has hitherto been unknown to Danish and Swedish scholars. Therefore nobody has investigated if there are any similarities in the way they translated the classical words and expressions of Erasmus into Nordic ver-

⁵⁸ På udrejsen til Rom 1508 var således Månsson selv tre nætter i Maribo kloster, R. Geete (ed.), 'Vadstenabrodern Peder Månssons brev på svenska från Rom til Vadstena kloster 1508–1519', *Småstycken på Forn Svenska* II, Sth. 1910–1916, 301.

⁵⁹ Udover at man længe har vidst, at Helie's skrift *En christelig undervisning om Luthers handel* 1526 cirkulerede i Sverige, og at han blandede sig i den svenske reformationskamp med sit *Svar til Kong Gøstaff* 1528, hvilket blev imødegået af *Svar uppå jtt ochristelighit sendebreff* og *Jtt fögho sendebreff* af Olaus Petri, har jeg fornylig kunnet påvise, at den svenske humanist Göran Gylta omkring 1555 har anvendt danskerens *Historia compendiosa regum Danorum* ved udarbejdelsen af et promemoria om reglerne for valg af unionskonge, PH 1, 259–281, 2, ed. M. Kristensen, Kbh. 1932, 117–332, *Samlade Skrifter af Olavus Petri* I, ed. B. Hesselman, Upps. 1914, 151–222, 331–350, K. Rübner Jørgensen, 'Kopibogen B 9 og det turvise kongevalg. Unionsopfattelser i 1500-tallets Sverige og Danmark', *Grannar emellan*, Årsbok for Riksarkivet och Landsarkiven 1997, Sth. 1997, 32–53.

nacular languages or transmitted the classical universe of the book to readers in Scandinavia.

First, the present author analyses the Danish translation and compares it with the original in an attempt to demonstrate the linguistic, rhetorical and communicative principles behind the translation. The analysis shows that the translator has on the one hand made a rather word-to-word translation and on the other, by using Danish expressions and concepts, transformed the text from one linguistic and mental culture into an other.

Then follows a similar, albeit shorter, analysis of the Swedish version. This analysis shows that Månsson has epitomized the Erasmian text and moreover abbreviated it heavily. Besides, Erasmus' classical quotations and references are usually omitted. The classical universe of the original is thus non-existent in the Swedish translation, which is often more like a paraphrase of the ideas of Erasmus' text than of his words.

Lastly comes a comparison between the two Scandinavian translations. Rather surprisingly, this has revealed that Månsson has made his translation not from the Latin text by Erasmus, but from the Danish version, created by Helie. Thus, when Swedish literary scholars praise Månsson for his use of words with strength, and vigor, it is, in fact, rather Helie than Månsson, they praise.